TEKST • GERT-JAN VAN HEUGTEN

Tweeduizend jaar geleden trokken wijze mannen vanuit het oosten naar Jeruzalem, om de nieuwe Koning van de Joden te aanbidden. Een ster ging voor hen uit. Welke ster was dat? En wie waren de wijzen?

WAT VOLGDEN DE WIJZEN?

OP ZOEK NAAR BETHLEHEMS STER



In iedere kerstperiode kun je wel een planetariumshow bezoeken over de ster van Bethlehem. Dat is een mooie manier om wetenschap aan de Bijbel te koppelen, want de posities van sterren en planeten kun je heel nauwkeurig berekenen, zelfs tot duizenden jaren geleden. Zo is het mogelijk om te bekijken hoe de hemel eruitzag rond de tijd van Jezus' geboorte.

HET BEGON BIJ KEPLER

In 1603 zag de Duitse astronoom Johannes Kepler een samenstand (conjunctie) van de planeten Jupiter en Saturnus. Kort daarop verscheen er ook een nieuwe ster (nova) aan de hemel; vanaf de aarde gezien stond die vlak bij de conjunctie. Kepler berekende dat zo'n samenstand in een 'vuur-sterrenbeeld' (zie kader) ongeveer elke 800 jaar plaatsvond; dus ook rond de geboorte van Jezus, namelijk in 7 v.Chr.
Let wel: Jezus is niet in het jaar nul geboren. Toen de monnik Dyonisius Exiguus in 525 n.Chr. een jaartelling maakte, gebaseerd op de geboorte van Jezus, maakte hij een rekenfout. Jezus is waarschijnlijk in het jaar 3 of 4 v.Chr. geboren. Een conjunctie die een paar jaar daarvoor plaatsvond zou dan voor de wijzen een teken geweest kunnen zijn om op pad te gaan.

> "ER ZIJN WEL MEER BIJZONDERE TEKENEN AAN DE HEMEL TE ZIEN"

Doordat de aarde sneller om de zon draait dan Jupiter en Saturnus leek het in het jaar 7 v.Chr., vanaf de aarde gezien, alsof Jupiter eerst Saturnus inhaalde, toen achterbleef en vervolgens weer sneller ging. Dat betekent dat er maar liefst drie conjuncties waren in 7 v.Chr. (rond 29 mei, 29 september en 5 december). Zou dit verklaren waarom de wijzen de ster een poosje niet zagen en naar Herodes moesten om te informeren naar de Koning van de Joden?

De conjunctie van Jupiter en Saturnus wordt vaak gezien als de ster van Bethlehem. Voor astronomen is dat inderdaad een mooi teken aan de hemel. Maar… er zijn wel meer interessante hemeltekenen.

STERREN VAN BETHLEHEM

Geloof het of niet, bijna elk jaar zijn er wel bijzondere tekenen aan de hemel te zien. In de tien jaar tussen 12 v.Chr. en 2 v.Chr. kon je bijvoorbeeld de volgende zien, die allemáál kandidaat kunnen zijn voor de ster van Bethlehem:

12 v.Chr.: Komeet van Halley
8 v.Chr.: Conjunctie van Jupiter, Mars en Saturnus
7 v.Chr.: Drievoudige conjunctie van Jupiter en Saturnus
6 v.Chr.: Verduistering (occultatie) van Jupiter en Saturnus door de maan
5 v.Chr.: Hypernova (ontploffende ster) in het Andromeda-sterrenstelsel, een komeet en een supernova (ook een ontploffende ster)
4 v.Chr.: Verscheidene supernova's
2 v.Chr.: Supernova, occultatie van Jupiter door Venus

Hoe wisten de wijzen waar ze naar moesten kijken? In de oudheid werd elk hemellichaam (uitgezonderd de zon en de maan) een 'ster' genoemd. Behalve de echte sterren sprak men bijvoorbeeld ook van 'dwaalsterren' (planeten) en 'staartsterren' (kometen). Dat maakt het er niet makkelijker op, want in het verslag van Mattheüs staat niet wát voor ster de wijzen zagen. Er staat wel:

- Jezus werd geboren toen Herodes koning was;
- De wijzen uit het oosten kwamen in Jeruzalem en vroegen naar de nieuwgeboren Koning;
- De wijzen hadden Zijn ster in het oosten gezien;
- Herodes riep de priesters en Schriftgeleerden bij zich om te informeren waar de Messias zou worden geboren: in Bethlehem;
- Herodes ondervroeg de wijzen naar de ster;
- Herodes vroeg de wijzen op weg te gaan en hem te laten weten waar ze het Kind aantroffen;
- De wijzen vertrokken uit Jeruzalem, en de ster die zij gezien hadden ging voor hen uit totdat hij kwam te staan boven de plaats waar Jezus was;
- De wijzen vonden Jezus en brachten Hem geschenken;
- Nadat ze in een droom werden gewaarschuwd om niet naar Herodes terug te keren, vertrokken ze via een andere weg naar hun land.

Op basis van deze informatie kun je verschillende opties nagaan om te zien of ze bij het verslag van Mattheüs passen. Wat zou de ster van Bethlehem geweest kunnen zijn?

SAMENSTAND VAN PLANETEN

WAT JOHANNES KEPLER ONTDEKTE...

Voor Kepler was het niet alleen belangrijk dat er een samenstand (conjunctie) van planeten plaatsvond, maar ook in welk sterrenbeeld dat gebeurde. De twaalf sterrenbeelden van de dierenriem werden in Keplers tijd toegeschreven aan een van de vier klassieke elementen:


Johannes Kepler

Vuur	Ram, Leeuw, Boogschutter
Aarde	Stier, Maagd, Steenbok
Lucht	Tweelingen, Weegschaal, Waterman
Water	Kreeft, Schorpioen, Vissen

Kepler berekende dat de conjunctie van Jupiter en Saturnus in 7 v.Chr. in een vuur-sterrenbeeld plaatsvond. Dat gebeurt elke achthonderd jaar. Hij rekende terug tot aan de schepping en constateerde dat belangrijke personen daaraan gekoppeld kunnen worden. Gerekend in jaren na de schepping krijg je dan het volgende lijstje:

0	Adam
800	Henoch
1600	Noach
2400	Mozes
3200	Jesaja
4000	Christus
4800	Karel de Grote
5600	Rudolf II (de keizer van het Heilige Roomse Rijk in de tijd van Kepler)

Dat Kepler rekening hield met de sterrenbeelden van de dierenriem en hun elementen lijkt misschien op sterrenwichelarij (astrologie), maar in die tijd stond de sterrenkunde (astronomie) als wetenschap nog in de kinderschoenen: er was geen duidelijk onderscheid tussen deze twee disciplines.

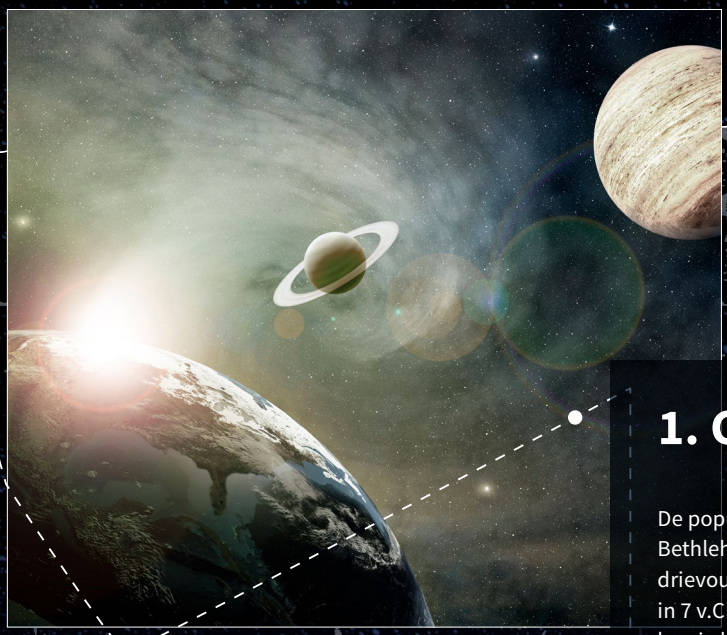

1. CONJUNCTIE

De populairste kandidaat voor de ster van Bethlehem is de op de vorige pagina beschreven drievoudige samenstand van Jupiter en Saturnus in 7 v.Chr. Maar zelfs bij die samenstanden, zo kun je berekenen, waren Jupiter en Saturnus nog ver genoeg van elkaar gescheiden dat je ze niet als één ster zou bestempelen. De wijzen zagen duidelijk 'Zijn ster', niet 'Zijn sterren'.



2. KOMEET

Op verschillende (middeleeuwse) afbeeldingen krijgt de ster van Bethlehem een staart. Een komeet zou kunnen verklaren waarom de wijzen de ster een poosje niet zagen: een komeet volgt een baan om de zon, en als hij achter de zon staat is hij een poosje uit het zicht verdwenen. Maar kometen werden in de oudheid door vrijwel alle culturen gezien als onheilstekens. Het lijkt niet logisch dat de wijzen een komeet dan als teken van de geboorte van de Redder van de wereld zouden zien.

3. VERDUISTERING

Wanneer een hemellichaam wordt verborgen door een ander, spreek je van een 'occultatie'. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer de maan voor een ster of planeet schuift, of wanneer de ene planeet voor de andere staat. Er zijn ook 'speciale' occultaties van de zon en de maan: verduisteringen. Het is niet aannemelijk dat de wijzen zo'n occultatie zagen. Mattheüs schreef over een ster die verscheen, niet eentje die verdween.



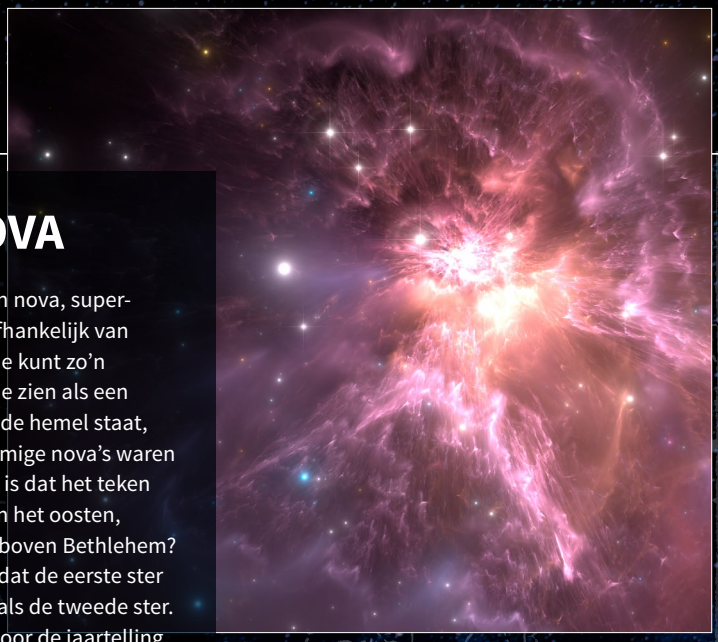

4. (SUPER)NOVA

Een ontploffende ster wordt een nova, supernova of hypernova genoemd, afhankelijk van hoe krachtig de ontploffing is. Je kunt zo'n ontploffende ster vanaf de aarde zien als een nieuwe ster die een poosje aan de hemel staat, en daarna weer verdwijnt. Sommige nova's waren zelfs overdag te zien! Misschien is dat het teken dat de wijzen zagen: een nova in het oosten, gevolgd door een tweede nova boven Bethlehem? Mattheüs lijkt echter te zeggen dat de eerste ster die de wijzen zagen dezelfde is als de tweede ster. De bekende nova's in de jaren voor de jaartelling zouden, vanuit Jeruzalem gezien, ook niet boven Bethlehem hebben gestaan.



5. ASTROLOGISCH TEKEN

In 1999 bracht astronoom Michael Molnar een nieuwe theorie naar voren: de wijzen waren astrologen, die aan de stand van de sterren een horoscoop opstelden. Dat deden Griekse en Romeinse (hof)astronomen in die tijd vaker, om zaken over het leven van een belangrijk persoon te voorspellen. Hij legt een link tussen het sterrenbeeld Ram en het beloofde land Israël.
Ook deze verklaring is niet bevredigend. Zulke horoscopen werden altijd achteraf opgesteld, als de geboortedatum bekend was. Ook is de link Ram-Israël niet de enige mogelijkheid. Er zijn verschillende gebieden die door de geschiedenis heen aan Ram zijn gekoppeld. En waarom zouden wijzen uit het oosten een westerse horoscoop opstellen?



DE STER ACHTERNA

Op kerstkaarten en postzegels zie je vaak drie mannen die een heldere ster in het westen volgen (zie links op de afbeelding). Het suggereert dat de wijzen zelf uit het oosten kwamen. Maar in de Bijbel staat dat ze de ster 'in het oosten' zagen. Kloppen die afbeeldingen dan niet? Trokken de wijzen vanuit het westen naar het oosten?

Het is niet zeker of de wijzen daadwerkelijk vanuit hun land de ster richting Jeruzalem volgden. Wanneer je verschillende Bijbelvertalingen naast elkaar legt, zie je dat de vertalers doorgaans een van drie vertalingen kiezen voor 'in het oosten', die grammaticaal gezien allemaal kunnen:

- Bij de opgang: de wijzen zagen de ster opkomen;
- In het oosten: de wijzen zagen de ster aan de oostelijke hemel staan;
- In het Oosten: de wijzen zagen de ster toen ze in hun oosterse thuisland waren.

De tweede uitleg lijkt onlogisch: waarom zouden de wijzen naar het westen trekken als ze in het oosten een ster zien staan? De andere twee vertalingen kunnen allebei. Welke optie Mattheüs zelf voor ogen had kun je helaas niet met zekerheid zeggen.



6. SCHEMEROPKOMST

Sommigen denken dat de term ‘in het oosten’ (Grieks: ἐν τῇ ἀνατολῇ, *en tēi anatolēi*) zou slaan op de zogenaamde ‘schemeropkomst’ van een ster of planeet. Dat is wanneer de ster in de schemering vlak voor zonsopkomst voor het eerst weer zichtbaar is, na een half jaar door de zon verborgen te zijn geweest. Maar dit verklaart niet waarom de ster boven de plek waar Jezus was in Bethlehem stil bleef staan.
Dit gaat overigens op voor alle eerder genoemde ‘kandidaatsterren’: hoe wisten de wijzen bij welk huis ze moesten zijn? Een ster hoog aan de hemel blijft niet stilstaan, maar draait gedurende de nacht om de poolster heen. En zelfs als je een stilstaande ster hebt, dan is het aanwijzen van de exacte plek waar Jezus was wel erg nauwkeurig.

Zijn er behalve astronomische tekenen nog meer opties?

7. EEN FABEL

Misschien moet je Mattheüs’ verslag van de ster en de wijzen niet zo serieus nemen. Er zijn geen andere, buiten-Bijbelse bronnen die hiernaar verwijzen. En zelfs ín de Bijbel is er verder niets over te lezen, behalve die twaalf verzen in het tweede hoofdstuk van Mattheüs. Zou Mattheüs de geschiedenis van de wijzen hebben verzonnen om de geboorte van Jezus belangrijker te laten lijken? Als dat zo is, hoe kun je dan andere zaken uit dit Evangelie nog vertrouwen?
Sommige geleerden denken dat Mattheüs de geschiedenis van de ster heeft toegevoegd om de profetie van Bileam uit Numeri 24:17, over de ster uit Jakob, in vervulling te laten gaan. Maar opmerkelijk genoeg ontbreekt de formule die je in Mattheüs nogal vaak tegenkomt: ‘opdat vervuld zou worden…’
Een fabel, hoe vroom ook, past niet bij Christus en Zijn volgelingen. Evangelist Mattheüs is de marteldood gestorven. Zou hij die dood écht hebben verkozen als hij de zaken in zijn evangelie had verzonnen?

WIE WAREN DE WIJZEN?

Naar de identiteit van de wijzen wordt al lange tijd gezocht. Wie waren het?

In de kerkgeschiedenis werd al vrij snel genoemd dat er drie wijzen waren (dat werd afgeleid uit de drie geschenken aan Jezus: goud, wierook en mirre). Later kregen deze wijzen ook namen, al verschillen die per kerkstroming. In het westen heten ze Caspar, Balthasar en Melchior. In de middeleeuwen werden er nog meer details verzonnen: de wijzen zouden uit verschillende gebieden komen en verschillende leeftijden hebben, waarmee ze symbool zouden staan voor de hele mensheid.
Deze omschrijvingen van de wijzen kun je niet uit de Bijbel afleiden. Het enige wat je weet is dat ze uit een ander land kwamen dan Maria, Jozef en Jezus: ‘in het oosten’.

Het Griekse woord dat voor de wijzen wordt gebruikt is μάγοι, *magoi* (enkelvoud: magos). Daarvoor worden verschillende uitleggingen voorgesteld:

- Magiërs, oftewel astrologen, mogelijk uit Babylon, die zich bezighielden met sterrenkunde en sterrenwichelarij;
- Wijzen, de Babylonische wetenschappers van die tijd;
- Chaldeeën, die bekendstonden als professionele astrologen;
- Zoroastrische (Perzische) priesters, die in de literatuur vaak met ‘magoi’ worden aangeduid;
- Joden, die na de ballingschap in Babel waren achtergebleven.

De laatste optie klinkt misschien vreemd, maar er staat nergens in de Bijbel dat alle Joden na de Babylonische ballingschap terugkeerden naar Jeruzalem. In het boek Daniël is beschreven hoe Daniël en zijn vrienden een hoge positie aan het Babylonische hof hadden. Het is best mogelijk dat meer Joden een hoge positie als raadgevers en wetenschappers kregen in het Babylonische, en later het Perzische en Parthische rijk. Als de wijzen inderdaad Joden waren, zou dat kunnen verklaren waarom ze uitkeken naar de Messias. Maar hoe ze dan wisten dat ze op een ster moesten letten…? Dat zegt de Bijbel niet.



Wierook, goud en mirre.



8. UFO

Hoewel de meeste mensen tegenwoordig niet meer geloven dat de Bijbel betrouwbaar is, zijn er wel velen die denken dat buitenaards leven bestaat. Zij proberen Bijbelteksten door die bril te verklaren. Zo zou de brandende braambos van Mozes een buitenaardse communicatiesonde kunnen zijn geweest, en zag Ezechiël in zijn visioen gewoon ruimteschepen… Ook de ster van Bethlehem zou een ufo zijn, volgens hen. Dat verklaart waarom de wijzen de ster konden volgen totdat die stilstond.
Toch is het niet waarschijnlijk dat er buitenaards intelligent leven bestaat dat met ufo's de aarde bezoekt. Reizen van ster naar ster brengt hele grote problemen met zich mee: zie www.weet-magazine.nl/onmogelijkeufo



9. BOVENNATUURLIJKE STER

Van alle mogelijkheden die er zijn blijft er nog maar eentje over: de 'ster' die de wijzen zagen was geen natuurverschijnsel, maar een bovennatuurlijk fenomeen. Het is niet zo vreemd om een bovennatuurlijk licht te verwachten bij Jezus' geboorte. Bij Zijn dood was er een drie uur durende, bovennatuurlijke duisternis. Een bovennatuurlijke ster verklaart ook waarom de wijzen deze konden volgen en hoe deze stil kon blijven staan boven de plek waar Jezus was. Het was dan geen ster hoog in de hemel, maar een licht in de atmosfeer. Sommige mensen denken hierbij aan een engel die de wijzen de weg wees. Daarbij komt dat Lukas vermeldt dat de herders een menigte engelen zagen. Zou er dan niet eentje voor de wijzen uit zijn gegaan?

WAT DENKT WEET?

Veel astronomen zullen niet blij zijn met de uitleg dat de ster van Bethlehem een bovennatuurlijk licht was. Daar kun je immers wetenschappelijk gezien niets over zeggen. Maar elke wetenschappelijke verklaring die tot nu toe is aangedragen, schiet tekort om alle feiten te omvatten. De discussie over wat de ster dan precies was, zal nog wel voortduren. Misschien wel totdat Jezus opnieuw verschijnt.

WEET MEER:

- Peter Barthel e.a., *The Star of Bethlehem and the Magi*, uitgeverij Brill, ISBN 9789004307971.
- Werner Gitt, *Was war der Stern von Bethlehem?*, uitgeverij Lichtzeichen, ISBN 9783869542539.